

Egyetem, zsidók, judaisztika

Mire emlékezünk?

Komoróczy Géza

Egyetem, zsidók, judaisztika: a cím szavai definícióra szorulnak. Az *egyetem* természetesen a mi egyetemünk, a pesti / budapesti királyi magyar, 1922-től Pázmány Péter, ma Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE). A *judaisztika*, tágabban hebraisztika és judaisztika, a zsidó tudományok, abban az értelemben, ahogyan a XIX. századi *Wissenschaft des Judenthums* az idők folyamán átalakult: az írott és az eleven, élő zsidó hagyomány tudományos kutatása, belülről való megértése, értelmezése az egyetemes kultúra részeként. A *zsidók* pedig: nos, az érzékeny és kényes definíció elől most kitérek. Ma úgy gondoljuk, hogy az ember maga tekintheti vagy nyilváníthatja magát zsidónak, de az állam nem. Azokban az évtizedekben, több mint egy évszázadban, amelyről beszélnem kell, az egyetemi hallgatók minden tanulmányi irata, beiratkozási anyakönyvtől doktori szigorlati jegyzőkönyvig, feltüntette az *izr.* vallást (egyébként más vallásokat is), de az anyakönyvek feltüntették azt is, hogy a szülők vagy az *izr.* származású diák mikor váltottak más vallásra. Egyetemi tanári kinevezésnél az *izr.* származás és vallás mindig szóba került, úgy lett belőle, jelentősen befolyásolta az esélyeket. Elég, ha Egyetemünkről emlétek néhány nevet, mindenki külön történet: Simonyi Zsigmond (nyelvész, helyettes t., az MTA tagja – kitért), Marczali Henrik (történész, ny. r. tanár, az MTA tagja – nem tért ki), Alexander Bernát (filozófus, ny. r. t., az MTA tagja – nem tért ki), Angyal Dávid (történész, ny. r. t., az MTA tagja – kitért). Vagy már a két világháború között Ádám Lajos (sebész, ny. r. t. – kitért), az ő professzori kinevezése az akkor még Egyetemünkhöz tartozó orvosi kar egyik klinikájára (1926) parlamenti vita, utcai hecckampányok és aljas egyetemi, kollegiális támadások tárgya volt folyamatosan.

De hogy a *Mire emlékezünk?* kérdés se maradjon válasz nélkül, arról is szót kell ejtenem, hogy az 1944-es év kerek évfordulóján 1984 óta, bár a nyilvánosság és az intenzitás változott, mindig a vészorszokról (Shoah, Holocaust): a zsidók tömeges deportálásáról és meggyilkolásáról, a zsidó nép teljes kiirtásának tervéről szolt a megemlékezés. Az idén Magyarországon a hivatalos cél a nemzeti egység látszatának megteremtése volt. A kormány jóelőre meghirdette a Magyar Holocaust Emlékévet, majd amikor ennek tervei megfeneklettek, mert a kormány kihívó módon figyelmen kívül hagyta a mértékadó zsidó szervezetek beleszólási jogát, félresöpörte a közös emlékezés megjelölt feltételeit, és egy pillanatban a második világháborút (1939–1945) tolta előtérbe. A világháború sarokdátumai Magyarország számára 1941 (Jugoszlávia becstelen megtámadása, hadüzenet a Szovjetunióknak, belépés a háborúba és – néhány nappal Pearl Harbor után! – hadüzenet az Egyesült Államokknak!), illetve 1945 (a felszabadulás), de semmiképpen nem 1944, s következőleg az 2014-es év a második világháborúnak nem évfordulója. Az ELTE – számomra érthetetlenül – a Holocaust Emlékévre kiírt kormányzati pályázaton második világháborús emlékmű állítására adott be tervezetet,

egészen pontosan “a második világháború az ELTE Bölcsészettudományi Karához köthető áldozatai” témában, a miniszterelnökség Civil Alap honlapja szerint sok száz pályázó közül egyedülként. Ennek jegyében alakult ki az épületeinket körbevevő, több száz méteres vékony bronz emlékmű-szalag névjegyzéke.

Németországban jó két évtizeden át folyt vita arról, sajtóban, a politikusok, történészek, teológusok széles körének részvételével, állítható-e Berlinben emlékmű, amely a német nemzet felelősségét jeleníti meg, és emlékműve lehet az elvetemült politika valamennyi áldozatának. Nálunk a kormány az idejéig elején, a vidéki zsidók deportálásának befejezése és a budapesti zsidók deportálásának előkészítése évfordulóján önkényesen, alattomosan, éjszaka becsempészte a Szabadság térre *a magyar felelőtlenség* emlékművét. Ebben a helyzetben, a helyzetek, a szerepek tisztázása nélkül, egy emlékmű, amelyen együtt szerepelnek mindazok, akik – egy ókori kifejezéssel – nem “saját halálukat halták”: a keleti front munkaszolgálatosai, az Auschwitzba deportáltak, és vétlen polgári vagy katonai személyek (tartalékos tizedes, őrmester, karpaszományos zászlós), akik a háború, bombázás, hadifogság áldozatai lettek, még ha mind a bölcsészkarra jártak is egykoron: egy ilyen emlékmű aligha lehet több, mint sírjel: tömegsír vagy köztemető. 2014 a Holocaust 70. évfordulója, Karunkon is az. Tudnunk kell, hogy csak azon harmadfélszáz – pontosan: 278 – rabbi közül, akik egyetemünkön az évtizedek folyamán doktori fokozatot szereztek, 71-et a magyar állam törvényes hatóságai, csendőrök, rendőrök betuszkoltak a deportáló vagonokba és adtak halálra. (Az emlékmű-szalag nem jelzi nevük mellett, hogy rabbik voltak.) Egyelőre nincs – vitákban kicsiszolt – közmegegyezés a magyar felelősségről, nem része a közgondolkodásnak, “miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp” (Radnóti). Az államilag szervezett üldözés zsidó áldozatainak és a felelőtlen magyar részvétellel folytatott világháború katonai és polgári áldozatainak sorsában csak ez a közös: *a magyar felelősség*. A Holocaust éveiben nem mindenki Auschwitzért volt felelős. Volt, aki csak a zsidók diszkriminációjában volt részes. Kis mulasztások, kis felelőtlenségek, kis bűnök: az egész egy nagy gonoszsággá állt össze. A felelősséget, amely 70 év múltán már nem személyes, de közös, tudatosítanunk kell magunkban. Az egyetemen személyek hoznak személyes döntéseket: átlátható a felelősség, s ha a múlt, elődeinkre nézve kimondjuk, mintegy normát szabunk a magunk számára is. Ma nem lehet ártatlan senki, aki az egyetemen antiszemita felfogásban tanít vagy zsidóellenességet sugall, aki – ha áthangolva is – az egykori bajtársi társaságok szellemét eleveníti fel. Ma tűrhetetlen, hogy a szélsőjobb oldali eszmék melegágya a bölcsészkar legyen.

Megnyugtató, hogy az emlékmű-szalagon, amelyet a Bölcsészettudományi Kar most felavat, a központi feliratban, amelyen angol, magyar és magyar-Braille-írással írt szöveg áll, elegendő hely van kihagyva az egyelőre – technikai okokból – hiányzó héber szöveg számára. Ha már a 198 névből 71 a Karon doktorátust szerzett rabbiké, összesen pedig 170 zsidóé. Ezek az áldozatok zsidók voltak, héberül hallgatták a Tórát, olvasták az imakönyvet, voltak közöttük cionisták is, mint zsidókat ölték meg őket, leszármazottjaik esetleg

Izraelből jönnek megtekinteni az emlékhelyet: kell, hogy héber felirat is megörökítse emléküket. De a héber felirat nekünk magunknak is szólni fog: a jelenlegi és későbbi Egyetemnek: szimbolikus formában jelezve, hogy a héber nyelvnek, a judaisztikának most már természetes helye van a Kar szaktárgyai között.

Nevek, nevek, nevek. A zsidó temetők kapujára nincs felírva, hogy Feltámadunk, de nevük ez: *Bét olam*, "örök ház", "az örökkévalóság háza". És a temetőket nem szabad megbolygatni, meg kell őrizni őket. A középkor, talán az első kereszteshadjárat óta a zsidó községek emlékező könyvekben, az úgynevezett *Memorbukhok*ban örökítették meg mártirjaik nevét. A liturgiában évente négyszer, nagyünnepken, megemlékeznek a halottakról. Egyszerűen a *Nevek* címet viselik azok a kötetek, amelyekben Egyetemünk egykori diákja, Zsigmond László neves professzorunk fia, Gavriel Bar-Shaked, Izraelben, a Yad Vashem kiadásában a magyarországi mártírok névsorát egy még befejezetlen könyvsorozatban kiadta. A Holocaust tömeggyilkosság volt, állami elhatározás egy nép minden tagjának elpusztítására, megfosztva áldozataikat a személyes haláltól és a személyes emlékezettől. Ennek az emlékezetnek a fenntartására kellene nekünk a mi történelmünk nevei.

Zsidók, ha nem is a kezdet kezdete óta, de jártak Egyetemünkre, a budai, illetve pesti időkben néhányan már biztosan. Az első, akiről tudunk, az orvosdoktor, gyógyvíz-felfedező Oesterreicher Manes József volt, óbudai *commoráns* zsidó családból, aki II. József tolerancia-pátense alapján kaphatott diplomát (1782), hogy majd Ferenc császár mint udvari főorvosának nagy aranyérmét és állampolgárságot adományozzon neki. 1840 körül neves zsidó hallgatónk volt Löw Lipót, aki széles körű rabbinikus (*jesiva*) képzettségével súlyt fektetett arra, hogy az új németországi törekvések követőjeként világi iskolázottságot is szerezzen: tanult a pozsonyi evangélikus líceumban, oklevelet szerzett a bécsi tanítóképzőben, és miközben Óbudán és Pesten házitanítóként tartotta fenn magát, bejárt a pesti Egyetem előadásaira (Schedius Lajost biztosan hallgatta). Morvaországi születésű, jiddis anyanyelvű, akinek németországi kortársai is nagyra tartották irodalmi németjét: első magyarul írt cikkét Fábrián Gáborral és Kossuthtal vitázva a *Pesti Hírlap*ba írta. Biztos ítélettel foglalt állást a nyitott világgazdaság mellett, a kereskedelem és kézművesség látszólagos védelmére nemzeti korlátokat állító politika ellen.

A régiségből csak felvillantani akartam e néhány mozzanatot. A kiegyezés után, a vele egyidejű és hozzá szervesen kapcsolódó emancipációs törvénnyel (1867) megváltoztak a zsidók lehetőségei. Ha nem is azonnal, nem is tömegesen, de az egyenjogúsággal élve növekvő számban jelentkeztek a Tudomány- és a Műegyetemre, orvosnak, mérnöknek, de bölcsésznek és tanárnak is. Egy idő után, már a XX. században, az irigy gyűlölködők méltatlankodva vagy vádlólag kezdték felhozni, hogy a zsidók felülreprezentáltak, értsd: népességi számarányukhoz képest aránytalanul sokan vannak az egyetemen és az értelmiségi pályákon. Tudományos formát ez a közbeszéd Kovács Alajos két könyvében öltött, az egyik 1922-ben, a másik 1938-ban jelent meg, vitathatatlan vagy inkább ritkán vitatott tekintély, a két könyv között a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, a Corvin-koszorú

kitüntetettje, az 1930-as évek második felében Imrédy híve, a zsidótörvények indokolásának statisztikai anyaga személyes közreműködésével készült (a háború után a népbíróság elítélte). Kovács Alajost említem, de a zsidó *túlreprezentáció*, *felülreprezentáltság* kifejezéseket ma is, napjainkban is használják, komoly történészek is, például a háború előtti vagyoni viszonyokról beszélve. Nem a statisztikák ellen harcolok, de nagyon is meg kell kérdeznem, van-e, lehet-e egy adott társadalomban a kívánatos foglalkozási vagy vagyoni megoszlásnak természettörvényi alapja. És ha – feltéve, de meg nem engedve – van: vajon mi az? Éppen a nemzeti / nemzetiségi / vallási / “faji” háttér? Miért nem a születési hely vagy – mondjuk – a testmagasság? I. Frigyes Vilmos porosz király hadseregében felülreprezentáltak voltak a *lange Kerls*, az egyeduralomra törő pártvezérek között aránytalanul sok az alacsony termetű; de nagy történelem nem hozható ki sem ebből, sem abból. Érdekes, hogy az állami hivatalnok-réteggel összefüggésben nem szoktak dzsentrifelülreprezentáltságról kritikailag beszélni.

Egyetemünk vonatkozásában az Országos Rabbiképző Intézet megalapításával (1876) különleges helyzet alakult ki. Az Intézet felvette Alapszabályzatába, hogy hallgatóit csak azzal a feltétellel avatja rabbivá, ha előzőleg négy éven át tanulnak a Tudományegyetemen (22. §), és ezután bölcsészdoktori címet is szereznek (88. §). Az Alapszabályzatnak ezt az előírását a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1912-ben megerősítette, s mind a Rabbiképző, mind a Tudományegyetem tiszteletben tartotta egészen a második világháború utáni évekig. A doktorátus nagy modernizációs vívmány volt a rabbiképzés történetében, br. Eötvös József szellemében, nyugat-európai mintára, de nagy választóvonal az újító (neológ) és az orthodox irányzatok között. A *doktor-rabbi* elnevezés inkább támadó vagy gúnyos, mintsem elismerő minősítésnek számított. Akárhogy is, az emancipációtól számított 60–65 év folyamán a neológ rabbikar körülbelül 75 százaléka a legmagasabb egyetemi végzettséggel került kisebb-nagyobb hitközségekbe szerte az országban, műveltsége a zsidó társadalom kulturális modernizációjának – iskolázás stb. – mozgató erejét jelentette.

Többször is elhangzott az a kritikai megjegyzés, hogy a doktor-rabbikból nem sok haszna volt a zsidó tudományoknak. Sokuk nem is írt egyebet, mint a disszertációjukat. Valóban, ha megnézzük a jó 30 sűrű oldalas bibliográfiát, mely nyomtatott munkáikról készült, a disszertációkon kívül kevés rabbinikus tárgyú dolgozatot találunk benne, annál többet a magyar vagy magyarországi zsidó történelemtől, a magyar irodalomról s effélékről. Van, aki a tárgyválasztást egyenesen a doktor-rabbik asszimilációs törekvéseivel állítja összefüggésbe. A magyar-zsidó történetírás lett volna az asszimiláció terepe. Az én véleményem szerint nem így kell nézni ezt a fejleményt. Tanári tapasztalat szerint az, hogy a disszertáció marad szerzőjének utolsó irodalmi produkciója, meglehetősen sűrűn előfordul. De például Schvarcz Miksa doktori dolgozata (1887) Efraim ha-Kohénról, az 1670-es évek nagy budai rabbijáról egymagában is elég ahhoz, hogy a szerző neve tartósan fennmaradjon. Ez a dolgozat, és Blau Lajosnak, a Rabbiképző későbbi igazgatójának a zsidó jog körébe vágó értekezése (szintén 1887) voltak az első szorosan vett judaisztikai

értekezések Karunkon. A doktor-rabbik hitközségükben valójában mint gyakorló rabbik végezték rabbinikus tevékenységüket. Irodalmi munkásságuk tágította mind a zsidó, mind a magyar horizontot, éppen ez volt az eötvösi intenció. Ugyanakkor ha a bölcsészeti–filológiai tudományokban, valamennyit nézve, van magyar tudós, akit tényleg világszerte elismernek, akkor az legelsősorban Goldziher Ignác, Bacher Vilmos és Löw Immanuel; nem vitatható, hogy közülük volt a *Wissenschaft des Judenthums* törekvéseihez. S a közelmúltból visszatekintve, nagyról a kisebbekre, csak megkérdezhetjük Scheiber Sándorról: nem volt-e jó rabbi?, és nem volt-e jó magyar irodalomtudós?, és nem volt-e jó judaista? A doktor-rabbik egy egészen új területet fedeztek fel a judaisztika számára: a magyarországi zsidó múltat.

Tanult Egyetemünkön, doktori címet szerzett Blau Lajos és Guttmann Mihály, talmudisták, később a Rabbiképző igazgatói; Büchler Adolf és Krausz Sámuel, akik Bécsben a *Jüdisch-theologische Lehranstalt* tanáraiként kamatoztatták Pesten szerzett zsidó és akadémikus tudásukat; Acsády Ignác, •Büchler Sándor (egyet. magántanár) {• = neve szerepel az emlékmű-szalagon}, Venetianer Lajos, •Kecskeméti Ármin, Groszmann Zsigmond, Grünvald Fülöp és a Párizsban élő Kecskeméti Károly történetírók, Zsoldos Jenő irodalomtörténész, Bánóczy József filozófus (egyet. magántanár). Talán nem túlzás, ha azt mondom, hogy képzésükben, tudóssá nevelésükben Egyetemünk hasonló szerepet játszott, mint a XIX. század utolsó harmadában a bécsi vagy a breszlai, később pedig az utóbbi és a berlini egyetem a német zsidó tudomány arculatának kialakításában. Guttmann Mihály az akkori bölcsészkaron a keleti nyelvek mellett matematikát, geometriát, fizikát, asztronómiát tanult, későbbi pályáján is ezek maradtak az erőssége – *in Talmudicis*. Munkácsi Bernát, aki múlhatatlan érdemeket szerzett a finnugor folklór és nyelvészet terén, terepmunkája során a kazanyi zsinagógában tett szakszerű megfigyeléseket a héber szövegolvasás keleti sajátosságairól; ő volt az, aki a pesti hitközségben kihajtotta az oktatásügy megreformálását. És a közelmúltból is egy példa: Hahn István és Telegdi Zsigmond az 1930-as évek közepén mint rabbijelöltek jártak az Egyetemre. Nem tudható, egy szabad rendszerben a Rabbiképzőbe is jártak volna-e. De mindkettejük tudományos teljesítményében ott van, ragyogóan, a rabbinikus felkészültség.

A *Wissenschaft des Judenthums* egyik fő törekvése az volt, hogy a judaisztikát meghonosítsa az egyetemi diszciplínák között. A XIX. században minden más törekvése megvalósult – ez nem sikerült Németországban, nem sikerült Magyarországon sem. A zsidó tudományok az egyetemen kívül fejlődtek ki, és csak a Holocaust után nyúltak ki értük az egyetemek világszerte. Egyetemünk a dualizmus korában megadta a magyarországi zsidóknak a lehetőséget arra, hogy tanuljanak, kiképezte őket a tudományban, segítette abban, hogy a judaisztikát és a zsidó tudományokat azon a színvonalon műveljék, amelyen a filológiai tudományok álltak, elfogadta tőlük nem jelentéktelen hozzájárulásukat a nemzeti tudományokhoz, esetenként még személyüket is. Egyszóval, az emancipáció a tudományokban nagyjából megvalósult. De az Egyetem, ahogyan csak vonakodva fogadott el zsidó tudósokat professzorként, úgy teljesen mellőzte az oktatásban a judaisztika, a

zsidó történelem, a héber nyelvtudomány, a zsidó irodalomtörténet minden ágát. Ennek okai között biztosan nem utolsó volt, sem külföldön, sem nálunk, a judaisztika szerves kötődése a zsidó valláshoz, jóllehet a keresztény teológia integrációja az egyetemi szervezetbe nem váltott ki hasonló fenntartásokat. A kir. magyar Tudományegyetem készségesen kiképezte az általa képviselt szakterületeken a zsidó tudósokat és rabbikat, de közönyösen tudomásul vette, hogy a zsidó tudományok helye a Rabbiképző Intézet. A tudományos életben az emancipáció után nem a zsidó tudományok integrációja valósult meg, hanem szeparáció, elkülönítés, elkülönülés. Zsidó tudósok többre becsülték is az Akadémiát, mint az Egyetemet.

Goldziher Ignác története, különleges tudományos jelentősége miatt, tisztán mutatja a strukturát. Lipcsei doktorátusa után, 22 évesen Pesten habilitált, egyet. magántanár lett (1872), első órája még abban az évben: “aramaei irodalom” minden kedden és szombaton (!). Tanszéket nem kapott. A tanszék Hatala Péteré volt. Az egykori 1848/49-es honvéd, 1855-ben katolikus pap, 1857–1860 hittérítő Palesztinában, 1866-ban a lelkipásztorkodás tanára a hittudományi karon, három év múlva a héber nyelvű ugyanott. 1874-ben áthelyezték a bölcsészkarra mint a sémi nyelvek ny. r. tanárát. Ez volt a bölcsészkaron az első tanszék, amelynek kompetenciája szorosabban érintkezik a zsidó tudományokkal. Hatala azonban arabot tanított, s olykor, mellékesen, bibliai héber nyelvtant, irodalomtörténetet. Goldziher az Akadémia tagja, nemzetközi hírneve egyre növekszik, de egyetemi tanár nem lehet, mert ahhoz második sémi nyelvi tanszéket kellene alapítani, s erre az Egyetem nem hajlandó. Magántanári órái között mindig vannak hebraisztikai kollégiumok: héber nyelvtan, szövegolvasás (Salamon példabeszédei, Kohelet, Jeremiás), arámi szövegek, a szír Biblia-fordítás, írástörténet. Arabisztikai tudományos munkásságában meghatározó jelentőségű a rabbinikus hagyomány beható ismerete, legfontosabb iszlámtudományi eredménye, a szóbeli hagyomány (*hadith*) elemzése, judaisztikai alapú. 1894-ben c. ny. r. t. lett, de csak Hatala nyugdíjazása után kapta meg a sémi nyelvek tanszékét, akkor már nem pályázati úton, hanem meghívással. Tanszékére “segéderőként” meghívta (1919) Heller Bernát “II. kerületi főreáliskolai tanítót”, arabista és közel-keleti folklorista tudóst (utóbb a Rabbiképző professzora lett), aki azután rabbiképzős diákok egész sorának irányította arabisztikai tárgyú disszertációját. Talán Goldziher lett volna az alkalmas tudós, legalább idős korában, s az alkalmas helyen, ti. az Egyetemen, arra, hogy megvalósítsa, akár a sémi filológia keretében, a judaisztika integrációját az akadémikus tudományokba. Ellenséges politikai közeg és kicsinyesen irígy tudós kollégák voltak ennek a közvetlen akadályai.

Az első világháború éveit alatt, különösen 1918–1919-ben, majd a következő időkben gyökeresen megváltozott az Egyetem légköre. A háború utolsó évében már javában folytak a zsidóellenes tüntetések, s ezek tették, változó erejű hullámokban, a Főépületet, a Mehmed szultán úti (Múzeum körút) kaput és a Trefort-kertet mozgalmi helyszínné a következő negyedszázadra. “Az egyetem kapuit őrzik az éberek, hogy ne jussanak be a héberek” – hangzott a rigmus 1919 októberében; az *éberek* az Ébredő Magyarok voltak. Ti. a Főépület

kapujánál a bajtársi szövetségek tagjai éveken át, és majd az 1930-as évek közepén ismét, rendszeresen igazoltatták a zsidókat, nem engedték be őket, úgynevezett zsidóveréseket rendeztek. Ellenőrizték a diákokat a folyosókon és az órákon. Van példa egyetemünkön a testi igazoltatásra is. Mi több, karhatalmat alapítottak, és beiratkozáskor a hallgatók igazolási eljárásában döntő szavuk volt. A Kar jóváhagyta, hogy vizsgára csak az mehet, aki öt karhatalmista aláírását megszerezte. Csak Marczali, Mahler Ede és – a számunkra egyiptológiai gyűjteményéről nevezetes – Beöthy Zsolt szavazott a határozat ellen. Négyesy László ny. r. t., irodalomtörténész, abban az időben nemzetgyűlési képviselő (Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja), kiállt amellett, hogy a diákok beléphessenek a Véderő Egyletbe (MOVE). A Turul Szövetség kari tagszervezetének, az Árpád bajtársi egyesületnek, az 1920-as évek közepén tagja volt a bölcsészhallgatók közel fele (45 %). 1933 őszén, Hitler hatalomra kerülésének hatása alatt hirtelen megint megélnék az Egyetemen a szélsőséges tüntetések. Mint 1919-ben és 1926-ban, ismét verekedések voltak a Trefort-kertben, a hallgatók “gettó-határozatot” hoztak, “gettó-padokat” akartak kijelölni, a tanári kar szolidaritást vállalt a diákokkal (*Egyenlőség*, 1933. dec. 16). Szentpétery Imre bölcsészkar-története is (1935), amely saját korával csak nagy vonalakban foglalkozik, azt írja, igen visszafogott megfogalmazásban, hogy “nagyobb arányú lett a zavargás”. A *Magyarság*, Milotay István lapja: egy-két évig ne iratkozzék be zsidó egyetemi hallgató, és akkor meg fognak szünni a tüntetések.

A forradalmi kormányok ösbűnének azt tekintették, hogy 24 professzortól (Ballagi Aladár, Hekler Antal stb.) megvonták a *venia legendi*, és megsértve a Kar autonómiáját, új professzorokat neveztek ki. Például, Hekler helyett, “jelenlegi tanszékén való tanári működését kívánatosnak nem tartván”, Meller Simont, aki a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteményének igazgató öre volt. A tanárok közelmúltjának átvizsgálására a Kar két igazoló bizottságot állított fel. A II. sz. bizottság elnöke Szinnyei József ny. r. t., magyar nyelvész lett. Eltartott néhány évig, amíg a Kar felszámolta a forradalmi idők bűneit: Schmidt József, Babits Mihály kinevezését, Beke Manó esetében a már akkor neves tudós, Kármán Tódor meghívását. Kármán Tódornak a fizikai tanszékre javaslatba hozása miatt az Egyetemi Tanács Kövesligethy Radó ny. r. t., csillagászt is “rosszallásra ítélte”. Az Akadémián Simonyi Zsigmond ellen a fegyelmi vizsgálatot kollégái, Szinnyei József és Melich János vezették, a vád: “zsidó-bolsevik szereplés”. Simonyi lelkileg összeomlott, s néhány nap múlva meghalt.

A fehér terror tisztogatási eljárásairól Munkácsi Bernát 1925-ben így írt: “A kurzus gyűlölködő, tisztátalan jelszavai sajnos eljutottak az Akadémiára is. Akadtak akadémikusok, akik vállalták a kurzus ideológiájának dicstelen képviselőt a tudomány világában. A zsidó akadémikusokat, engem is, vizsgálat elé állítottak, hogy nem vétettünk-e magyar nemzeti szempontból. Alexander Bernát és Marczali Henrik tiszta, makulátlan jelleme, tudományos múltja nem bizonyult elegendő alibinek a mesterségesen felállított vádakkal szemben.” Alexander Bernát ellen a Karon Áldásy Antal ny. r. t., heraldikus lépett fel a legélesebben, szerinte “kommunista volt”, a Kar 20:8 arányban

szavazott fegyelmi eljárás indítására, s mint Marczali, ő is nyugdíjba kényszerült. Az Akadémián Lóczy Lajos geológus egy felszólalásában ezt mondta: “a zsidókat, a hozzá való tehetségük miatt, ne riasszák el a tudomány magyar nyelven való művelésétől, de Akadémiában, egyetemen, sem választás, sem kinevezés útján erkölcsi elismerésben ne legyen részük, mert a zsidó mindig idegen faj marad.” Goldziher ekkor és ezért mondott le, megbántódva és tiltakozásul, az I. osztály elnökségéről, amely tisztséget 1905 óta viselte.

A Kar ezekben az évtizedekben szívósan próbálta védeni az egyetemi autonómiát, jó és rossz ügyekben egyaránt, olykor sikerrel az előbbieken is, de az erős centralizációs nyomásnak többnyire nem tudott ellenállni. A *numerus clausus*-törvény bevezetésekor (1920) döngő léptekkel ment elébe a törvényben szó szerint nem is kimondott kormányzati szándéknak.

A *numerus clausus*-törvény körüli utólagos kari vitában Méhely Lajos, az 1920-as években – lemondásáig (1931) – a bölcsészkar legádázabb antiszemita professzora, hiányolta (1920), hogy nincs rendelkezés a kikeresztelkedett zsidókra vonatkozóan: zsidók ők is. Méhely nyíltan kimondta, “a *numerus clausus* egyik legfőbb, ha nem egyetlen célja és jogosultsága, hogy a zsidó hallgatók mértéktelen beözönlését megakadályozzuk”, mert ez “a magyar egyetemek teljes elzsidósodására vezetne”; hivatkozott még a németországi nemzetiszocialista párt kiáltványára is, hogy csak a kikeresztelkedettek harmadik nemzedéke tekinthető nem-zsidónak. A zárt számot kiterjesztené a középiskolákra, a kvótát 5 százalékban határozná meg, és ugyanilyen mértékben korlátozná a nők létszámát is az egyetemen.

Az ellenforradalmi egyetemen megváltozott a Rabbiképző hallgatóinak helyzete. Fél évvel a *numerus clausus*-törvény után kezdett erről tárgyalni a Kar (1921. febr. 19). Hosszas vita után úgy határoztak, hogy a rabbijelölteknek felvételi vizsgát kell tenniük. Az addig felvett három rabbiképzős hallgatót elutasították (márc. 10). A Rabbiképző, Blau Lajos igazgató aláírásával, azzal a kérelemmel fordult a Karhoz, hogy hallgatóit ne számítsák be a keretbe, a Kar úgy határozott, hogy érdemben nem foglalkozik a kérelemmel. A kiküldött bizottság azzal a javaslattal élt, hogy a bölcsészkar becsült 400 fő hallgatói létszámához képest 6 % zsidót, azaz 24 főt vegyenek fel, ebből 8 legyen rabbijelölt, 8 pedig nő (szept. 9). Ez a javaslat ment át a gyakorlatba évekre. A hallgatói létszám valójában folyamatosan nőtt, 1 000 és 1 500 között ingadozott, az 1933/34. tanévben 2 000 volt, valamelyest növekedett a beiratkozni engedett zsidók száma is, de nyílt és rejtett korlátozások mindig maradtak. Kimondatlanul bár, de nyilvánvalóan a *numerus clausus*-törvény népszövetségi tárgyalására tekintettel 1925-ben gr. Klebelsberg Kúnó vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratban utasította a Kart, hogy a rabbiképző növendékeit a megengedett létszám keretén felül vegyék fel. Az egyetemi autonómia jegyében három ny. r. t., Méhely, Melich és Pauler Ákos “súlyos aggodalmakkal” tiltakoztak ez ellen. Röviddel ezután a felvételi bizottság a miniszteri rendelkezést elutasítani javasolta. A kari ülésen éles vita folyt. Négyesy László inkább az egyházak papnövendékeinek létszámát tartotta szükségesnek növelni, Pauler Ákos arra mutatott rá, hogy az egyházak maguk gondoskodnak papjaik neveléséről, így célozva arra, hogy a Karnak semmi

dolga a rabbijelöltekkel. Méhely kijelentette, hogy a *numerus clausus* áttöréséről van szó, a Kar lecsúszik a törvény alapjáról. “Elsősorban a rabbik azok, akik a zsidó faji vallásnak megdöbbenően sivár és minden emberiségéből kivetkőzött erkölcsanával és az erkölcsan fanatikus elterjesztésével oly áthidalhatatlanná vájják azt a szakadékot, mely a zsidóság és a világ minden más emberfajtája között tátong.” Hivatkozott Theodor Fritschre, aki pályája csúcán a fajelmélet vezető teoretikusa volt (bár dicsősége csúcsát csak halála után, a nemzetiszocialista uralom alatt érte el). Felszólalt Mahler Ede, csöndesen: Méhelyt forrásai félrevezették. Végül a Kar, meghajolva a miniszteri akarat előtt, úgy határozott (1926), hogy a rabbijelöltek abszolutoriumot nem kaphatnak (ez ti. lehetővé tenné a tanári oklevél megszerzését), de doktori vizsgára bocsáthatók. Petz Gedeon ny. r. t., germanista nyelvész azzal állt elő, hogy “a rabbihallgatókat nem a magunk jószántából hívtuk ide, hanem ők kényszerítik ki az előadások hallgatását”, ezért a Kar csak olyan tárgyakat engedélyezzen nekik, amelyekre szükségük van. Melich János megjegyezte, hogy ilyen rendszerben a tanárvizsgálati eljárás kijátszható volna, a Kar ennek ellenére 21:6 arányban megszavazta a tantárgyi korlátozást. Röviddel rá a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete előírta, hogy a rabbijelöltek 8 félév bölcsészkar után doktori szigorlatra bocsáttassanak, és hogy létszámuk 10 fő lehet. Méhely: “a zsidóság nemzeti ajándékban részesült”. A kari ülésen a dékán javasolta, hogy a Rabbiképző szabályzatából töröltsék a doktorátust előíró paragrafust, ezt a miniszter elutasította, döntését a Kar “sajnálattal” vette tudomásul. Ebben az időben, a Népszövetség eljárása idején gr. Klebelsberg, akkori durva hangú parlamenti beszéde mellett is, jobb volt, mint az Egyetem, jobb, mint az ő nemzeti tudományok politikáját követő professzorok.

A rabbijelöltek doktori vizsgáinak szabályozásában az utolsó módosítást a Kar Pröhle Vilmos javaslata alapján tette (1934). Eszerint a következő tárgyakat, és csak ezeket választhatják: sémi filológia, perzsa filológia és ókori keleti népek története. A doktori vizsgák kulcsfigurája ezután évekig Pröhle, a kelet-ázsiai nyelvek tanára maradt. Igen tág sávban poliglott volt, felemelkedését mégis inkább politikai szereplésének köszönhette. Az Etelközi Szövetség, az Ébredő Magyarok, a Turáni Szövetség prominense, nyilatkozataiban, írásos véleményeiben határozott antiszemita. Lakását horogkeresztrel ékesítette. A kari üléseken minden felszólalása zsidóellenes, korlátozó, megvető célú. Véleményeiben ilyesfajta megjegyzéseket olvashatunk: “(...) Faji önérzete helyenként dagályos kifejezésekben nyilatkozik meg, magyar nyelvérzéke sem kifogástalan...” De a rabbijelöltek közül nem vágott el senkit: a vizsgán mindenkit *rite* átengedett, a ritka *cum laude* a melléktárgy vizsgáztatóinak volt köszönhető.

Még néhány mondat a bölcsészkar professzorairól a két világháború között, professzor-nagyapáinkról. Nem egy közülük jó szaktudós volt, sőt, talán kitűnő, élnek a könyveik, a lábjegyzeteik, de néhányan bizony szörnyű személyiségek. A liberális korszakban nőttek fel, váltak tudóssá, egyetemi tanárrá, az Akadémia tagjává, de elfordultak a liberalizmustól, alkalmazkodtak az ellenforradalmi kor szelleméhez, ha ezt nem éppen ők alakították.

Méhely Lajos ny. r. t., zoológus, a méhek, alsórendű rákok, kételtűek, csúszómászók, hullók stb. rendszertanának nemzetközileg ismert tudósa Mendel biológiai öröklődés-tanát egyetemes társadalomelméletként kezelte, fajelméletének két fő pillére volt: a magyar faj felsőbbrendűsége és a zsidóellenesség. A bölcsészkar üléseken és a bizottságokban az 1920-as években – Tuzson János botanikus professzor mellett – az antiszemitizmus hangadója volt. 1931 után egészen a rasszizmus, a fajvédelem ügyének élt. A másik megátalkodott antiszemita a Karon Hekler Antal, az ismert klasszika-archaeológus és művészettörténész. 1918-ban lett ny. r. t., s felfüggesztésén nem tudta túltenni magát soha. Az igazolási eljárások során zsidó tanár-társai mögött a Galilei Körrel látta. “A kör sötét és konok megátalkodottsággal szervezkedett arra a romboló munkára, mely múltunk szent hagyományait, etikát és tekintélyt sárba tiporva végső eredményében az állami és társadalmi rend teljes felbomlásához vezetett.” A Turul Szövetségnek mindvégig prominense volt, professzori patrónus, egy ciklusban (1926–1929) *primus magister*. A bajtársi szövetségek szervezéséért 1926-ban a kormányzó II. osztályú Érdemkeresztrel tüntette ki. A Kari Tanács őt jelölte ki “a nemzetellenes megmozdulások, támadások figyelésére”, a hatásos védekezésre (1933). Gyűlölködése vezette a nemzetiszocializmushoz. Temetésén (1940) maga Otto von Erdmannsdorff német követ terítette koporsójára a horogkeresztes zászlót.

Nem kívánom elhallgatni, hogy a Kari Tanács jegyzőkönyvei és egyéb iratok szerint Eckhardt Sándor, Mályusz Elemér, Németh Gyula rendszeresen tettek élesen zsidóellenes megjegyzéseket. Mályusz népiség-történeti koncepciója, mely a népi (ethnikai) nemzetből kizárja a nem “népi” magyarokat, eleve zsidóellenesnek tekinthető.

Az említettek sorába tartozik Melich János ny. r. t. (szláv nyelvész). A két háború között a bölcsészkar egyik legharciasabb, rosszhiszemű és rosszindulatú antiszemita professzora. Nemcsak mélységesen gyűlölte a zsidókat, de hivatalánál fogva, lévén a Középiskolai Tanárképző Intézet ügyvezető elnöke, intézkedett is. Bizonyos, hogy ő kezdeményezte azt a fegyelmi eljárást (1933), amely néhány rabbiképzős hallgató súlyos vétségét akarta megtorolni. Elköverték azt a szabályszegést, hogy más tárgyakat is felvettek, mint amelyeket a Kar a rabbijelölteknek engedélyezett, többük talán tanári oklevelet is szeretett volna szerezni. Érintett volt Graf András, Grünwald Miksa, Hahn István, Patai Ervin, Scheiber Sándor, Takács Pál. Hahn az országos középiskolai tanulmányi versenyen latinból első díjat nyert, Scheiber két évvel később magyar irodalomból harmadikat. Ezzel védekeztek, és jóhiszeműségükre hivatkoztak. Melich kérlelhetlensége folytán három hallgató ügye került a Kari Tanács elé. Melich több félévük törlését akarta elérni. A Kar elítélő határozatot hozott. Gombocz Zoltán dékán (1934/35) ügyes taktikával áttolta a döntést az Egyetemi Tanácshoz, s ott a kari elmarasztalásokat – valószínűleg az ő diszkrét javaslatára – megsemmisítették. Grünwald Miksa (1910–?) mellett a Kari ülésen Bleyer Jakab professzor, a német kisebbség harcos védelmezője is felszólalt. Grünwald kiváló könyve, a *Zsidó biedermeier*, a Minerva-könyvtárban jelent meg (1937), nyilván

Thienemann Tivadar jóvoltából, de valószínűleg saját költségén; személyes sorsáról a további időkben nem tudok semmi biztosat (mondták, hogy a háború után alijázott). •Graf Andrásról kiderült, hogy már amikor beiratkozott az egyetemre, kilépett a Rabbiképzőből, így nem követett el szabálytalanságot. •Takács Pál megírta disszertációját Heródes politikájáról (1935), budai segédtrabbi lett. Mindketten a Holocaust áldozatai. Hahnról és Scheiberről ma mindenki tudja, kik voltak.

Mindezen elfogultságok és rosszindulat mellett is, Kari Tanács szavazati aránya azt mutatja, hogy az antiszemitizmus a két világháború között nem volt egyöntetű és abszolút meggyőződés a professzori testületben. A zsidóellenes indítványoknál 4–6–8 ellenszavazat mindig akadt. 1926-ban a Kar simán megszavazta •Szerb Antal végzett bölcsészhallgató angliai ösztöndíját – ennek az útnak az élményei is megjelennek a *Pendragon legenda* (1934) varázslatos lapjain. Mahler Ede nyugdíjazása (1928) után is, a Kar határozata alapján, Négyesy és Méhely tiltakozása ellenére, mint helyettes tanár egészen 1938-ig tanított és részt vett a Kar munkájában. A rabbijelöltek az ő óráit látogatták. Tanszékét azonban átnevezték Kelet-ázsiai Intézetre, és Pröhlének adták, tőle pedig Ligeti Lajos örökölte. (Beöthy Zsolt 541 darabból álló egyiptológiai gyűjteményét, amelyet addig Mahler őrzött és katalogizált, ekkor áttették a dékáni hivatalba, majd 1936-ban, miután sem az Egyetem, sem a Szépművészeti Múzeum nem vette meg, az örökösök eladták Uppsalába.) A “korlátozott jogú” hallgatók doktori szigorlatain Pröhle mellett szerepelt – jóindulattal teli vizsgáztatóként – Mahler, Kmoskó Mihály, Kornis Gyula, br. Brandenstein Béla, Prohászka Lajos, alkalmileg Schwartz Elemér, akiről egy volt disszertánsa (Zadányi Éva), tanárnő, aki akkor (1941) tisztán a zsidótörvények hatálya alá esett, évtizedek múltán is tisztelettel és szeretettel beszélt. Magam szimbolikus értékű gesztusnak tartom, hogy Szekfű Gyula, abban az időben kari dékán, elment volt tanára, Marczali Henrik sírköavatására (a Kozma utcai temetőbe 1943. jún. 23), beszédet mondott, és a beszédét az Izr. Magyar Irodalmi Társulat *Évkönyvének* adta oda közlésre. Szekfű, akit a *Három nemzedék* (1920) és különösen az *...ami utána következik* (1934) óta sokan antiszemitának tartottak, 1944. áprilisban segítő alapot szervezett, Gyarmati Fanni most megjelenő naplója szerint “néhány érdemes zsidó származású szellemi embernek, írónak, tudósnek, akik most teljesen kereset nélkül maradtak, havi 300 pengő segítséget juttat” – s ténylegesen juttatott. Biztos vagyok abban, hogy a kari ellenszavazatokban – a zsidóellenes javaslatok elleni kisebbségben az említettek alkalomadtán benne voltak, és benne volt Gombocz Zoltán, Karunkon “a példa” (Képes Géza, “Egy nyelvtudós emlékezete”, 1943), aki mindig bölcsen próbálta elsimítani a konfliktusokat.

A rabbijelöltek – ők úgy mondták: – “doktorizálásában” az állandó segítség és biztos támasz Aistleitner József volt. Pröhle javaslatára a bölcsészkar őt kérte fel, hogy az érintetteket ő bírálja és vizsgáztassa a standard ókori keleti népek története tárgyából (1934. máj. 11). A hittudományi karon a sémi nyelvek ny. r. tanára (1925), hebraista, pályája elején assziriológus, fontos cikkei jelentek meg a sumer nyelvről, az ókori Kelet jogrendszeréről, a szóban forgó

időszakban már főként az akkortájt megfejtett ugariti nyelvvel foglalkozott. Mélyen vallásos pap, az 1950-es évek legvégén, könyvtárát katalogizálva, könyveiben kis cédulákon általa írt apró imákat találtam, latinul, görögül, szírül, ékírással: több, mint nyelvi gyakorlatok. Aistleitner a legnagyobb jóindulattal, olykor elnézéssel kezelte ezeket a "korlátozott jogú" hallgatókat, konzultált velük, a dolgozatokról személyesen tette meg bíráló megjegyzéseit. Több ízben dékán a hittudományi karon, 1944/45-ben ő volt Egyetemünk rektora. Nála doktorált, a háború után az elsők között, Landler Péter (későbbi nevén Pinchas Artzi, a Bar-Ilan Egyetem assziriológus professzora), Schmedeg József, Schweitzer József.

A Kar elképesztő és bámulatos paradoxona a Horthy-korszak második felében éppen ez: a mind hangosabb antiszemitizmus, a lépésről lépésre megszigorított zsidótörvények, az Egyetem falain kívül, a környező társadalomban egyre erősebb uszítás mellett is a Kar tartotta magát a szabályok és a tisztesség minimumához. A második zsidótörvény után Fischer (később Ferenczy) Endre ókortörténész és Péter András művészettörténész prosezeminárium-vezetőknek le kellett mondaniuk (1939). Mahler, Marczali, Angyal Dávid ekkor már nem tanítottak. Alig hihető, de a doktori anyakönyvek tanúsítják: a bölcsészkaron *mindvégig* folytak a rabbiképzős hallgatók doktori vizsgái. Csak két, ma is számon tartott név: Jólesz László (műfordító): 1943. november 20-án vizsgázott; Remete László (könyvtáros): 1944. május 6-án. Az utolsó *izr.* hallgató, aki az 1943/44. tanév végén vizsgát tett, egy vegyész kisasszony volt, Pick Edit (1944. június 15), később Varga Edit néven a Kőbányai Gyógyszerárugyár (a Richter Gedeon) vezérigazgatója. Az ő tanára – még a bölcsészkaron vagyunk – Gróh Gyula volt, 1937 óta a III. Kémiai Intézet (C épület) igazgatója, akadémikus (1945. márc.-tól a tanév végéig a Kar prodékánja). Nála nem kell az elfogulatlanság okát keresni: a jeles tudós minden visszaemlékezés szerint igaz ember volt.

A *society at large*, a Horthy-kor államapparátusa megtartotta és megtartatta a zsidótörvényeket, az egyre szigorúbb rendeleteket. Ezeknek az Egyetem is engedelmességet mindenben, de az autonómiának voltak bizonyos előnyei. A tanulmányi rendben a Kar lehetőleg nem változtatott. A rabbijelöltek tanulmányait illetően az 1930-as évek közepén hozott szabályokat már nem változtatta meg.

A bölcsészkaron paradoxonra más magyarázatot nem találok, mint a szabálykövetés; ez elítélő megfogalmazásban: megalkuvás, mely sokszor a meggyőződés feladásához vezet, de az itt bemutatott esetekben méltányosságot eredményezett.

Dávid Antal (assziriológus, Goldziher tanársegéde, majd egyet. magántanár) fia, Angyal Dávid unokája, Dávid Tamás ugyan nem volt rabbi, de sémi filológiát tanult az egyetemen: ő a német megszállás után több társával együtt röplapokat terjesztett, akciókat kezdett; a Gestapo elhurcolta, Dachauban halt meg.

A Karunkon doktorátust szerzett rabbik közül, említettem, 71 vesztette életét a vézskorszakban, pontosabban, az 1944. május–júliusi deportálásokban. Magyar csendőrök, rendőrök gyűjtötték össze gettóiban, hajtották ki

pályaudvarokra, zárták marhavagonokba a vidéki hitközségeket, férfiakat és nőket, öregeket és gyermekeket. Ebben az apokaliptikus haláltáncban ment, hitközségével együtt, Auschwitzba a 85 éves •Herskovits Mózes Dezső somogyzili rabbi (doktorált 1893-ban), aki pályája kezdetétől fogva ugyanabban a kis, alig száz fős községben szolgált; a 79 éves •Flesch Ármin mohácsi rabbi (doktorált 1887-ben); a 77 éves •Adler Vilmos hatvani rabbi (doktorált: 1894-ben); a 76 éves •Pollák Miksa soproni rabbi (doktorált 1892-ben), Sopron és Bécsújhely zsidó községeinek történetírója, az 1922-ben bevezetett, máig használt neológ kétnyelvű imakönyv szerkesztője, Pap Károly apja; a 74 éves •Büchler Sándor keszthelyi rabbi (doktorált 1892-ben, egyetemi magántanár Karunkon), aki héber források tömegéből nagy könyvében mesterien kibontotta a zsidó Budapest történelmét; a 74 éves •Lövy Ferenc marosvásárhelyi rabbi (doktorált 1892-ben) – egyik hajdani híve, a háború után orvos Amerikában, utolsó éveiben egész Magyarországból már csak aról kérdezett, tudnak-e még otthon Lövy rabbiról. Képzeljük magunkat, öregen, az ő helyükbe, doktori címünket viselve, könyveinkkel a hátunk mögött, diákjainkkal körülvéve – úgy, mint ők álltak hitközségük közepette a bevagonirozásnál! És beálltak a haláltáncba a fiatal doktor-rabbik is, a 31 éves munkácsi •Bakonyi József (a jiddis nyelvről írt értekezéssel doktorált 1940-ben); a szintén 31 éves •Takács Pál, aki említtem fegyelmije után Gombocz Zoltán és az Egyetemi Tanács jóindulatából letehetette a doktori vizsgát (1935); a 30 éves •Balázs György (doktorált 1940-ben), a Zsidó Múzeum munkatársa, akinek Pröhle a dolgozata írásos bírálatában tette szóvá “faji önérzetét”, de az egyik új palesztinai ásatásról (Lákhis) írt értekezést Aistleitner József “szívesen fogadta el bölcsészdoktori minőségében”; s a legfiatalabb, a 28 éves •Székely István (doktorált 1939-ben).

Az épületeinket körbevevő emlékmű-szalagon 71 bölcsészdoktor rabbi neve áll, és száz más zsidó neve, akik Karunkon folytatták tanulmányaikat: a szervezett állami zsidógyilkosság áldozatai. Ez az emlékmű-szalag az ő egyetemi *Memorbukhuk*.

Bevezető előadás az ELTE Bölcsészettudományi Kar “Bevéssett nevek” címmel rendezett konferenciáján, 2014. november 12-én. – Az emlékmű-szalag felirata: AZ EGYETEM MINDAZON POLGÁRAINAK EMLÉKÉRE, AKIK A ZSIDÓTÖRVÉNYEK, A VÉSZKORSZAK, A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÁLDOZATÁUL ESTEK. ELTE 2014.